

Надія Миронець

РЕАЛІЗОВАНІ Й НЕРЕАЛІЗОВАНІ В ЕМІГРАЦІЇ ВИДАВНИЧІ ПРОЕКТИ ВОЛОДИМИРА ВИННИЧЕНКА

Видавнича діяльність Володимира Винниченка може розглядатися в кількох аспектах: 1) участь у організації й діяльності видавництва “Дзвін” в Україні (1907–1918 рр. з перервами) і за кордоном (1918–1923 рр.); 2) редагування тижневика “Нова доба” (Відень, 1920–1921 рр.) та журналу “Нова Україна” (разом із М. Шаповалом, Прага; Берлін, 1923–1924 рр.); 3) турбота про видання власних творів в Україні рідною мовою; 4) організаційні заходи про видання власних творів у перекладах російською мовою; 5) видавничі проекти щодо видання власних творів за кордоном українською й іншими мовами.

Кожний із цих аспектів може бути предметом спеціального дослідження, деякі з них уже привертати увагу науковців¹. У цій розвідці зосередимо увагу на останньому питанні, оскільки саме реалізацією своїх проектів в еміграції Винниченко прагнув інтегрувати українську культуру в Західному світі. Варто наголосити на тому, що В. Винниченко ще з юних років сприймав свою літературну творчість не лише як спосіб творчої самореалізації й матеріального забезпечення, але й як засіб служіння національній справі через творення високохудож-

¹ О. Мельник, *Видавниче товариство “Дзвін”: між Києвом та Віднем*, Київ і кияни. Матеріали щорічної науково-практичної конференції, К., 2007, с. 137–159; І. Ткаченко, *Видавничий аспект листування В. Винниченка та Ю. Сірого*, Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка. Серія: Філологічні науки (літературознавство, мовознавство), вип. 62, Кіровоград, 2005, с. 183–189; І. Сахно, *Відображення громадсько-політичної діяльності В. Винниченка в його листуванні з Ю. Тищенком (Сірим)*, Громадсько-політична діяльність Володимира Винниченка (до 125-річчя від дня народження), К., 2006, с. 236–244; Н. І. Миронець, *Питання розвитку української культури в листуванні Володимира Винниченка з Михайлом Грушевським та Юрієм Тищенком (Сірим) (1908–1913 роки)*, Національна та історична пам’ять. Політика пам’яті у культурному просторі: Зб. наук. праць, вип. 8, К., 2013, с. 156–166; О. Сухобокова, *Часопис “Нова Україна” у Празі (1922–1928 рр.): до 90-ї річниці від заснування*, [Режим доступу] http://www.history.org.ua/JournALL/xxx/xxx_2013_18/28.pdf; С. Гальченко, М. Шудря, *“Нелегко відірвати себе від України...”*: Співпраця Володимира Винниченка з видавництвом “Рух” (На основі його листів 1926–1933 рр.), [в:] *Володимир Винниченко: у пошуках естетичної, особистої і суспільної гармонії: зб. ст.*, [гол. ред. Д. Залеська-Онишкевич]: УВАН, Комісія дослідження життя і творчості Володимира Винниченка, Нью-Йорк, 2005, с. 182–193; Н. Крутікова, *В. К. Винниченко і товариство “Знание”*, *ibid.*, с. 144–153; Т. В. Маслянчук, *Проза Володимира Винниченка: проблеми текстології*, К., 2008, 184 с.; та ін.

Н. Миронець, Реалізовані й нереалізовані...

ньої літератури і популяризацію її серед інших народів. “Я хочу собою возвеличити українське” – такою була його заповітна мрія. 28-річний В. Винниченко писав своєму “літературному хрещеному батькові”, щедрому меценатові й суворому критикові Євгенові Чикаленку: “Будьте певні, Євг[ене] Хар[лампійовичу], що поки я почуваю в собі сили, я постараюсь зробити все, щоб прислужитись нашій національній справі. Всякими путями, всякими способами, а ми мусимо стати нарівні з передовими націями. Це мета, для якої варто жити й працювати”².

Коли В. Винниченко не мав можливості друкувати в українських виданнях все написане і почав активно співпрацювати з російськими видавництвами (за що його багато хто в Україні різко критикував), то ставив обов’язкову умову, щоб було зазначено, що друкується переклад з української, хоч при цьому втрачав на гонорарах. Він дуже обурювався, коли видавці не дотримувалися поставленої ним умови. Так, коли це сталося при виданні оповідання “Талісман” в альманасі видавництва “Союз”³, В. Винниченко писав у листі до Ю. Тищенка: “Каналії упорядчики збірника “Союза”, – не одмітили, що це переклад з рукопису, як я дав їм. Я розумію, що їм не зручно було поміщати на чільному місці річ перекладну, але моє яке діло, – не беріть. А то ж умовлялись, що буде обов’язково позначено: сь укр[аїнського] переводь сь рукописи. – Ну, тепер буду обережніше”⁴.

Він повідомляв Ю. Тищенкові, що почав працювати над новим романом і хотів би, щоб його друкував “Вістник” як оригінал з одночасним друкуванням перекладу в якомусь російському журналі. Просив пояснити редакції, що робить цю пропозицію не з особистого інтересу, бо його інтерес у тому, щоб отримати великий гонорар і надрукувати твір якнайшвидше, не розриваючи на шматки. І такі умови йому вже пропонував російський збірник “Земля”. Він наголошував: “Я одмовляюсь од великого гонорару, згожуюсь частками випускати роботу тільки з громадсько-національного інтересу. Я хочу, щоб цей роман читався укр[аїнськими] читачами одночасно з рос[ійськими]. Дати тільки по-укр[аїнськи] я й не можу і не хочу. Не можу тому, що в цьому романі я даю відповідь на всю рос[ійську] критику моїх попередніх річей. Крім того, цей роман з життя сучасного українського

² В. Винниченко, *Лист до Є. Чикаленка від 21 січня 1908 р.*, [в:] Є. Чикаленко, В. Винниченко, *Листування. 1902–1929 роки*, упоряд. та вс. ст. Н. Миронець, К., 2010, с. 57.

³ В. Винниченко, *Талісман*, Первый альманах издательства “Союз”, Санкт-Петербург, 1913.

⁴ *ЦДАВО України*, ф. 3803, оп. 1, спр. 46, арк. 24.

громадянства зо всіма його течіями і інтересами (поскільки, звичайно, я знаю його)”⁵.

Таку позицію щодо видання своїх творів російською мовою В. Винниченко не раз пояснював при різних нагодах. Так, коли в 1922 р. у Берліні вийшло оповідання “Талісман” у перекладі російською мовою Розалії Винниченко⁶, Володимир Кирилович написав до нього “Вместо предисловия”, в якому розвінчував поширену серед російського громадянства легенду нібито він був російським письменником. Він рішуче заявив: “Русским писателем я никогда не был и быть не могу, ибо я – не русский, а украинец, и всегда писал и пишу только по-украински”. Далі В. Винниченко розповідає про своє ставлення до російської мови й культури, в якій він виховувався під знаком зневаги та погорди до всього, що нагадувало “хахлацкий, мужицкий, дурацкий, подлый и т. п. язык”. Він розповідає про початки своєї літературної діяльності й про відому справу з романом “Чесність з собою”, яка й дала привід росіянам зарахувати Винниченка до російського письменства. Закінчується передмова такими словами: “Конечно, быть одним из работников русской литературы, имеющей за собой мировую, вполне заслуженную славу, для всякого *русского* может быть только лестно и почетно. Но ничуть не лестно и не почетно считается учасником этой славы, не имея на то никакого права, принадлежа и кровью, и воспитанием, и сознанием к другому народу и к другой литературе”⁷.

В. Винниченко в еміграції співпрацював з російськими видавництвами, які публікували його твори в перекладах з української, зокрема, зі згаданим видавництвом Є. Гутнова, яке в Берліні випустило збірник перекладів оповідань українських авторів під заголовком “Малый альманах современной украинской литературы” у видавничій серії “Иностранная литература”, з цікавою передмовою письменника Глеба Алексєєва. До збірника увійшов переклад оповідання В. Винниченка “Кумедія з Костем” під заголовком “Костев окурок”⁸. Берлін-

⁵ ЦДАВО України, ф. 3803, оп. 1, спр. 46, арк. 24–25.

⁶ В. К. Винниченко, *Талісман*, перевод с украинского Р. Винниченко. *Вместо предисловия*, В. Винниченко. (Библиотека “Сполохи”), Берлін, 1922, 96 с.

⁷ В. К. Винниченко, *Талісман*, с. 7–11.

⁸ *Збірник українських письменників по-московськи*, Нова Україна, ч. 3 (1923, березень) 179. Це видання оповідання В. Винниченка не включено в найповнішу бібліографію його творів (Див.: *Володимир Винниченко. Анотована бібліографія*, упоряд. Вадим Стельмашенко, Едмонтон, 1989, 760 с.

Н. Миронець, Реалізовані й нереалізовані...

ське видавництво Ольги Дякової випустило російською мовою твори В. Винниченка “Записки Кирпатого Мефистофеля” та “Чесність з собою”⁹. Однак, він завжди виступав із протестами, коли його називали російським письменником. Так, віденська газета “Neue Freie Presse” 31 січня 1921 р. надрукувала його спростування з приводу опублікованого в цій газеті 13 січня оголошення російської театральної трупи про виставу “руської” драми Винниченка “Чорна Пантера і Білий Ведмідь”. В. Винниченко писав: “Я ніколи не був руським і ніякої драми руською мовою не писав. Названий драматичний твір є українським і, перекладений на російську мову, буде виставлений згаданою трупою”¹⁰.

Опинившись у останній вимушеній еміграції, В. Винниченко докладав великих зусиль для видання своїх творів як українською, так і в перекладах іншими мовами, що було для нього і єдиним джерелом матеріального забезпечення, і засобом популяризації української літератури серед інших народів. У листі до Ю. Тищенка від 30 листопада 1920 р. він нагадує, що просив надіслати всі його п’єси, які той зможе знайти, в Берлін на адресу В. Сімовича, але той, очевидно, забув. Запитує, що чути про видання його творів німецькою мовою, повідомляє, що вже видано п’єсу “Брехня” і вона йтиме з початку 1921 р. на німецькій сцені, та з докором пише, що якби адресат вислав п’єси, “може, й друга пішла б”¹¹. 3 грудня він знову листовно запитує Ю. Тищенка: “Чи Ви вислали п’єси до Берліну, про які я Вас прохав півтора місяця тому і про які позавчора знову нагадав?”¹² А в листі від 10 грудня 1920 р., дякуючи за переслані в Берлін п’єси, пише: “Але дуже прохаю Вас: знайдіть де-небудь “Молоду кров” і пошліть. Там потребують конче цієї п’єси. Поспитайте у Жука або в кого-неб[удь] з українців. Адже справа не тільки моя особиста, але й національна”¹³.

На початку 1920-х років п’єси В. Винниченка друкувалися різними мовами і йшли в кількох театрах європейських країн. У журналі “Нова Україна” з посиланням на німецьку пресу повідомлялося, що

⁹ В. К. Винниченко, *Записки Курносого Мефистофеля. Роман*, авторизований переклад з українського Р. В., Берлін, 1922, 268 с.; В. К. Винниченко, *Честность с собой. Повесть*, Берлін, 1922, 349 с.

¹⁰ *Нова доба*, ч. 6 (Відень, 1921, 5 лютого) 6.

¹¹ Н. Миронець, *Листи Володимира Винниченка до Юрія Тищенка (Сірого) (1919–1920 роки)*, Український археографічний щорічник. Нова серія, вип. 12 (К., 2007) 583.

¹² *Ibid.*, с. 584.

¹³ *Ibid.*, с. 585. Підкреслення мос. – Н. М.

Винниченкова п'єса “Брехня” “мала величезний успіх” у берлінських театрах. Крім Берліна, п'єсу ставили в Нюрнберзі, Лейпцігу, Мюнхені, а також у театрах Осло й Копенгагена. Підкреслювалося, що постановка “Брехні” в Христіані (Осло) “пройшла з таким незвичайним успіхом, що норвезькі кінотеатри, прочувши, що в Берліні є фільм другої п'єси того ж автора “Чорна Пантера”, замовили собі той фільм”¹⁴.

Вийшли друком і ставилися також у чеських театрах у перекладах чеською мовою п'єси Винниченка “Брехня” і “Чорна Пантера”, появився чеською мовою його роман “Чесність з собою”, готувався до друку переклад роману “Рівновага” і драми “Панна Мара”. П'єсу “Боротьба” переклав іспанською і каталонською мовами чех Рудольф Слабий, доцент слов'янських літератур у барселонському університеті¹⁵. П'єса “Брехня” була поставлена в кінці 1924 р. італійською мовою в Римі й, як повідомлялося в пресі, пройшла “з незвичайним успіхом”¹⁶. Про це писав В. Винниченкові Ю. Тищенко, і, знаючи позицію автора, радив йому написати до редакції спростування, “що Ви не є письменник московський, як це зазначено в рецензії” (лист від 18.XI.24).

Ставилися п'єси В. Винниченка й на Американському континенті, зокрема у Вінніпегу пройшла вистава “Чорної Пантери”¹⁷.

В. Винниченко намагався підтримувати й інші культурні заходи, як свої, так і інших культурних діячів, які сприяли б інтеграції українства у світовий культурний простір. Він захопився ідеєю створення разом із грузинським громадсько-політичним і культурним діячем Васо Думбадзе спільного підприємства “Українфільм”, яке мало б знімати українські й грузинські фільми. Почав працювати над сценарієм на тему “Сонячної машини”, замовив М. Грушевському сценарій фільму на історичну тему і той написав сценарій “Запорожці”. На жаль, цей проект залишився не реалізованим, бо “Українфільм” не мав потрібної матеріальної бази¹⁸. А коли в 1926 р. до нього звернулася відома українська культурна діячка в еміграції Наталка Геркен з ідеєю влаштувати в одній із відомих паризьких галерей виставку українських малярів і обов'язковою умовою було те, щоб ця подія мала виразний національ-

¹⁴ Винниченко на європейській сцені, Нова Україна, ч. 8/9 (Прага, 1922, 1 серпня) 62.

¹⁵ Н. В., Винниченко на чеській мові, Нова Україна, ч. 3 (Прага, 1922, 2 травня) 26–27.

¹⁶ Іван Калинович, Бібліографічні звістки, Культура, ч. 3 (Л., 1925, березень) 119.

¹⁷ Українські робітничі вісті, ч. 13 (Вінніпег, 1923, 14 лютого) 1.

¹⁸ Детальніше див.: Н. Миронець, “Українфільм” – нездійснена мрія Володимира Винниченка, Кіно – Театр, 2 (1996) 28–29.

Н. Миронець, Реалізовані й нереалізовані...

ний характер, він готовий був сприяти її реалізації, але його турбувало те, що найталановитіші українські малярі, які тоді проживали в Парижі, – Іван Бабій і Микола Глущенко, – були, за його словами, “поганими українцями”. Він писав про них у щоденнику: “Політика їм чужа. Громадські й національні інтереси досить байдужі. (Їх називають у пресі руськими малярами, а вони навіть не пробують спростувати)”¹⁹. Тому з приводу виставки він записав у щоденнику такі свої роздуми: “...Коли б наші тюхтії спромоглися на певну енергію, слід було б показатися в Парижі. На жаль, Глущенко й Бабій погані українці й з національним характером у них нічого немає. Довелось би надолужувати працями киян, львів’ян та пражан. Але чи національний характер зможе бути гарантією талановитості. Щоб не осоромитись нам”²⁰.

Серед власних видавничих проєктів В. Винниченко особливого значення надавав написанню й виданню праці з історії української революції. Вперше про цей свій задум він повідомив Ю. Тищенкові в листі від 20 червня 1919 р. (ще раніше, ніж у щоденнику, де подібну думку зафіксував 23 червня). У листі ж писав: “Я хочу написати щось подібне до історії української революції. Власне, більше мемуари чи нариси з історії цих двох років. Хочу передати нашому громадянству всі події в їхній історичній послідовності і з тими поясненнями та подробицями, які ніякий пізніший дослідувач цих часів не зможе дати. Мені думається, що це є мій обов’язок, від виконання якого наше громадянство матиме певну користь”²¹. Коли ж ця праця (“Відродження нації”) була опублікована видавництвом “Дзвін”, В. Винниченко турбувався про те, щоб вона якнайшвидше дійшла до читачів не лише в Україні, але й за кордоном. У листах до Ю. Тищенка він просив надіслати цю працю посольствам, “особливо в Будапешт, Італію і Чехію”²², а також його пражьким друзям Я. Нечасу та О. Бадану²³.

Наступним великим проєктом, яким Винниченко сподівався повернути увагу європейського читача до української літератури, був роман-утопія “Сонячна машина”, над яким він працював з перервами з 1921 по 1924 рік. Письменник докладав великих зусиль, щоб опублі-

¹⁹ В. Винниченко, *Щоденник, т. 3. 1926–1928*, К.: Едмонтон; Нью-Йорк, 2010, с. 226.

²⁰ *Ibid.*, с. 249.

²¹ Н. Миронець, *Листи Володимира Винниченка до Юрія Тищенка (Сірого) (1919–1920 роки)*, с. 578.

²² *Ibid.*, с. 581.

²³ *Ibid.*, с. 584.

кувати його як українською, так і в перекладах іншими мовами. Коли чотирирічна робота над романом добігала кінця, і в цей час соратники наполягали на його переїзді з Берліна до Праги, а він, хоч і з неохотою, допускав таку можливість і писав дружині з Праги 30 січня 1924 р.: “От тільки б мені закінчити “Сон[ячну] Маш[ину]”. Приїду й засяду за закінчення. Видавати по-укр[аїнськи], по-чеш[ськи], а, може, й по-нім[ецьки] будемо тут”. А в листі від 3 лютого 1924 р. читаємо: “Кампанію за “С[онячну] М[ашину]” треба повести з усією енергією. Це – наше чергове завдання. Мусимо обробити якнайкраще. Будь якнайсуворіша до кожного рядка, до кожної сцени, до кожної думки. Роби нотатки. Пам’ятай, що з цією працею я маю виступити перед європ[ейською] аудиторією. Поруч з політичною роботою кампанія за “С[онячну] М[ашину]” повинна стати центром нашої уваги”²⁴. У тому самому листі він запитував Розалію Яківну, чи довідався М. Віленський, його юридичний радник, про перекладачів, і висловлював побажання, щоб до німецького видання “Сонячної машини” здобути передмову якогось видатного німецького літератора, Г. Гауптмана або К. Каутського, і добре було б дати перечитати Георгу Брандесу або Анатолію Франсу. “Треба буде з цим порухатись, – наголошував він, – не можна так просто пустити цю роботу в світ”. Коли М. Шаповал після ознайомлення з романом дав йому високу оцінку і радив “з національної гордості” не давати передмов ні Брандеса, ні Гауптмана, то В. Винниченко, записуючи про це в щоденнику, зазначив: “Але для поліпшення і пропаганди українства і самої речі треба”²⁵.

Як тільки завершувалася робота над перекладом роману, В. Винниченко звернувся 25 вересня 1924 р. з листом до Микити Шаповала, щоб той негайно підготував листа до Брандеса від українських громадських організацій з проханням написати вступну статтю до німецького видання “Сонячної машини”. Він наполягав на тому, щоб якнайшвидше відправити до Брандеса посланця з цим листом і рукописом роману ще до того, як він буде відредагований В. Сімовичем, щоб зекономити час, аби роман вийшов до кінця сезону і не втрачати рік.

12 листопада 1924 р. В. Винниченко записав у щоденнику: “Згода Брандеса читати “Сонячну машину” і дати передмову (Приїзд д-ра

²⁴ *Архів-музей імені Дмитра Антоновича Української Вільної Академії Наук у США. (Далі – Архів УВАН), Фонд Володимира Винниченка (№ 138). – Тека 34. Тому що архів не описаний, далі при посиланні на цей архів, вказуємо лише його скорочену назву, а в тексті – дату написання листа.*

²⁵ В. Винниченко, *Щоденник, т. 2. 1921–1925*, Едмонтон; Нью-Йорк, 1983, с. 401.

Н. Миронець, Реалізовані й нереалізовані...

Левицького з Копенгагену)”. І далі описує подробиці зустрічі Левицького з Брандесом. “Візита Левицького. Розповідь про прийом Брандесом. Старий, 83 років, сивогривастий. Спочатку не хотів прийняти, потім, прийнявши, сердився, не хотів читати листа від УГК, хотів швидше позбавитись. До 90 листів щодня має читати. А таки просидів з Левицьким дві години в зацікавленій розмові. Поважно і серйозно обіцяв прочитати річ і написати передмову”²⁶.

27 грудня 1924 р. В. Винниченко зафіксував, що в цей день “Левицький має передати “Сонячну машину” Брандесу. Що то скаже старий?”²⁷ Та сподівання на статтю Брандеса виявилися марними. Вже в щоденниковому запису від 29 грудня читаємо: “Крах надій на Брандеса: хворий, нездатний до праці, загальний занепад сил, справа, очевидно, йде в нього до смерті. Розуміється, прочитати таку кучугуру не може. Ну, що ж, “Сонячна машина” повинна сама за себе відповідати, без усякої допомоги і підтримки”²⁸.

Проте, В. Винниченко все-таки не полишав надії на підтримку авторитетного зарубіжного автора, тим більше, що, на думку деяких дослідників, мав намір цим романом номінуватися на Нобелівську премію²⁹. Отже, був зацікавлений у тому, щоб вступну статтю до “Сонячної машини” написав Ромен Роллан, який був лауреатом Нобелівської премії (1915), а лауреати мали право висувати кандидатів на премію в галузі літератури. Як свідчать щоденникові записи В. Винниченка, він клопотався тим, щоб передати рукопис і лист від УГК Ромену Роллану, і з нетерпінням чекав відповіді, яка, однак, його розчарувала. 28 жовтня 1928 р. він записав у щоденнику, що Ромен Роллан не може дати передмови тому, що “Сонячна машина” не виявляє українського національного життя, що для Європи треба дати такі праці, як “Голота”, “Хочу”. “Про саму “Соняшну машину” пише, що це – блискучий твір, захоплюючий і т. д. Одне слово, стара, знайома історія: українці повинні писати етнографічні речі. Колись руський уряд забороняв писати з життя інтелігенції та на теми ширшого характеру. Тепер Роллян і, очевидно, європейська критика забороняє писати на теми європейські. І тоді, і тепер – тільки етнографія наша

²⁶ В. Винниченко, *Щоденник, т. 2. 1921–1925*, с. 440.

²⁷ *Ibid.*, с. 466.

²⁸ *Ibid.*, с. 467.

²⁹ Див.: М. Сулима, *Володимир Винниченко й Нобелівська премія*, Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка. Серія: Філологічні науки (українське літературознавство), вип. 27, Кіровоград, 2000, с. 3–8.

може бути допущена. Я все ж таки гадаю, що ми можемо собі дозволити писати так, як дозволяє наш розвиток і потреби”³⁰.

Однак, зарубіжні видавництва з різних причин відмовлялися друкувати “Сонячну машину”. Німецьке видавництво відверто відповіло, що не погоджується з поглядами автора. Представник французького видавництва, як зазначив В. Винниченко в щоденнику, “манірнічає й говорить не зовсім ясно”, і автор висловлює здогад, що причина також у його світогляді, висловленому в романі, який не поділяв француз. “Неповага твору до абсолютів його світогляду, глузування з усіх його святощів і кумирів, виставляння інших цінностей, гідних пошани? Чи не це?” – ставить В. Винниченко риторичне запитання про причини відмови французького видавництва³¹. І ще одну причину називає сам автор, записавши в щоденнику 3 березня 1926 р.: “У можливість видання “Соняшної машини” французькою мовою не вірю, – утопія, занадто велика річ. Хто схоче її видавати? Хто купуватиме за 30 франків книжку, коли є богом встановлена норма в 7.50 – максимум 10 франків?”³² Як би там не було, але жодне зарубіжне видавництво не видало “Сонячної машини” не лише іншими мовами, але й українською, незважаючи на всі старання директора видавництва “Дзвін” і давнього приятеля В. Винниченка Ю. Тищенка (Сірого).

Натомість в Україні роман з 1928 по 1930 рік витримував три перевидання у видавництвах “Рух” і в Державному видавництві України (ДВУ), вийшов він також російською мовою в авторизованому перекладі Розалії Винниченко (Харків, ДВУ, 1928). Роман мав великий успіх серед читачів, хоч тогочасна українська критика поставилась до нього по-різному (О. Білецький та М. Зеров – прихильно, С. Єфремов – негативно).

Слід відзначити, що найрезультативнішими в плані реалізації видавничих проєктів В. Винниченка як в Україні, так і за кордоном, були 1920-ті роки. У 1930-х роках ситуація змінилася. В Україні почала згортатися українізація, розпочалися політичні репресії, й про видання творів “ворога народу” не могло бути й мови. В Європі також обстановка для книговидання була не найкращою. Про ситуацію, в якій опинилися видавничі проєкти В. Винниченка, свідчить його листування

³⁰ В. Винниченко, *Щоденник, т. 3. 1926–1928*, с. 224.

³¹ *Ibid.*, с. 150.

³² *Ibid.*, с. 66.

Н. Миронець, Реалізовані й нереалізовані...

з Ю. Тищенком (Сірим). 20 березня 1933 р. він звернувся до давнього приятеля з листом, у якому писав, що хотів би видати деякі свої книги, які ще ніде не друкувалися, і просив написати, скільки книг може розійтися в Галичині, де дешевше видавати, в Парижі чи в Празі, і чи не міг би Ю. Тищенко взятися за видання й реалізацію книг³³. На це Ю. Тищенко відповів, що “думка видавати за кордоном нові, не друковані твори дуже гарна, цю думку і я завжди ношу в голові, але... Оце прокляте але завжди і стояло на перешкоді”. Він детально відповів В. Винниченкові на його запитання, а про свої можливості писав, що перебуває в дуже складному становищі, бо крім боргів, нічого фактично не має. Купив книгарню в борг, видав векселі, і тепер працює виключно на те, щоб сплачувати колишньому власникові книгарні, та й то з великими клопотами. Криза найгірше відбилась на книгах, писав він, і це призвело до того, що його торгівля не дає можливості навіть сплачувати оренду. Але він сподівається, що “не вічно це буде, може справи покращають”, і далі пише: “Коли хочете і дозволите, я зроблю заходи чи не найду серед чехів заможних людей, які могли б пуститись на видавництво. Все ж, дуже прошу Вас напишіть мені, що саме Ви хотіли би видати, які великі річі й в якому накладі. Я постараюсь списатись з усім книжковим миром і дам Вам вичерпну відповідь” (Лист від 30 березня 1933 р.).

У листі-відповіді Володимир Кирилович писав: “Ви питаєте, що саме я хотів би видати. Отут у мене й є заковика. Я хотів би видати ту мою працю, яку дуже трудно взагалі видати. Я вже при нагоді писав про неї іншим і повторю Вам те саме: один видатний комуністичний французький письменник, що читав її в перекладі, написав мені про неї: “Це така революційна книга, що у Франції на неї буде дуже важко знайти видавця”. Та так воно й є. Я не знаю, чи та особа, що хотіла б допомогти видати, чи вона згодиться видавати цю книгу через її зміст. Це, Юрію Пилиповичу, так би сказати, філософія нового життя, філософія щастя, засобом досягнення якого є переустрій всього теперешнього життя. Почасти це є резюме всього життєвого досвіду і синтеза всього писаного мною. Так само це є філософія комунізму, викладена в приступній формі. Але, не зважаючи на це, вона в країні комунізму не дозволена до видання. Так, Юрію Пилиповичу, як це не дивно й не неймовірно, ця книга в СРСР до видання не допущена. От уже третій рік як вона там лежить, от уже третій рік як я домагаюсь у

³³ ЦДАВО України, ф. 3803, оп. 1, спр. 46, арк. 211.

листах, щоб мені сказали принаймні причину, через що її не дозволяють до видання, і нічого, навіть якої-будь відповіді не можу добитися. Тільки один раз на всі мої листи мені відповів Скрипник у таких словах: “Ваші “Листи до юнака (“Щастя”) на мою особисту думку, вельми цікаві й вони відіграватимуть свою роллю... Хутко повідомляю Вас про друкування їх...”. Оце була єдина відповідь. Це було два роки тому. Але з того часу більше ні слова на всі мої листи, на всі нагади. І, розуміється, ніякого видання книги.

Яка причина цього, я точно не знаю, мені, повторюю, про це нічого не хочуть сказати. Але стоїть у зв’язку з тим, що взагалі мої нові праці, незалежно від їх змісту (який є й не може не бути комуністичний) до видання не дозволяються. Вже таким чином не допущено: два великих романи, одна п’єса, і оця велика праця “Щастя”. Та про белетристичні праці я не так турбуюся. Може, коли-небудь вони все-таки будуть видані. Але боюсь за “Щастя”, що воно взагалі ніколи і нігде світу не побачить”³⁴.

Згаданий у цьому листі французький письменник – це Анрі Барбюс. У своїх щоденникових записках В. Винниченко зазначав, що надіслав йому в перекладі французькою мовою рукопис “Щастя”, а 23 березня 1932 р. занотував: “Лист від Барбюса. (Дуже схвальна відповідь і обіцянка зайнятися “Щастям”, як тільки звільниться від деяких зобов’язань, що в рукопис вже заглянув, бо переконаний, що “така дуже революційна книга нелегко знайде собі видавця”³⁵. А в запису 25 червня читаємо: “Лист від Барбюса. (Прочитав “Щ[астя]” з найвищим інтересом. Книга, яка може служити вихованню нової людини. Два дефекти теж виявив: довга, а не роман. Треба або розбивати на два томи, або давати в одному, дуже товстому. Боїться, що участь у видатках по виданню заведе мене занадто далеко”³⁶.

Життя підтвердило прогнози і автора, і Анрі Барбюса щодо долі цього твору. Він так і не побачив світу. Але закладені в ньому ідеї В. Винниченко розвинув у праці “Конкордизм”, видання якої вважав справою свого життя. Пропагувати ідеї конкордизму він розпочав ще з 1930-х років і займався цим до кінця своїх днів.

Захопившись конкордизмом, Винниченко намагався слідувати цій теорії у власному житті, займався самовдосконаленням, відмовлявся

³⁴ ЦДАВО України, ф. 3803, оп.1, спр. 46, арк. 213–214.

³⁵ Щоденник Володимира Винниченка, Слово і Час, 9 (2000) 52.

³⁶ *Ibid.*, с. 53.

Н. Миронець, Реалізовані й нереалізовані...

від шкідливих звичок, пропагував конкордизм усіма засобами і щиро обурювався тим, що мало хто поділяв його погляди. 28 жовтня 1937 р. писав дружині: “Листів ніяких. Прага мовчить. Америка мовчить. Конкордизм їм заціпив уста. Бідні, жалюгідні людиці, – воліють бути жалюгідними, дохлими, скиглями, але не віддавати своїх крихітних, жалюгідних звичок. Якби виступити у Франції з конкордизмом, якби здобути трибуну! Та коли б ще А. Г. (Андре Жід. – Н. М.) згодився прочистити дорогу. От тоді й наші скиглія пройнялися б пошаною й, може, набралися сили не тільки на словах згожуватись, але й дієво, активно”³⁷.

Всі сили докладав В. Винниченко до того, щоб опублікувати “Конкордизм”. Але це було пов’язано з великими труднощами, й автор не виключав, що, можливо, доведеться видавати його власним коштом. А для цього треба було продати будинок у Парижі (Винниченки у той час жили в Мужені). Та це також виявилось справою складною. Влітку 1947 р. Розалія Яківна кілька місяців жила в Парижі, намагаючись продати будинок і знайти видавництво, а Володимир Кирилович, займаючись господарськими справами, майже щодня писав їй великі листи, описуючи свої повсякденні турботи і даючи детальні поради, як вона має діяти. Так, 5 липня 1947 р. писав: “Справу з рукописом так само, любонько, продовжуй. Треба дати якомусь видавництву, не стільки для видання ним самим, як для оцінки. А яке саме є те ліве видавництво, що тобі його порадили? Чи не большевизанське? Коли так, то безпотрібно давати йому і оцінка його – нічого не варта. – А чи ти збіраєш дані про видання самим автором? 1) Скільки може коштувати таке видання? 2) Чи можна обійтись без якого-будь видавництва <...>? 3) Коли так, то чи можна мати папер і як його здобувати? 4) Коли не можна самому авторові або дуже важко і складно, то на яких умовах якесь видавництво приймає в себе до видання на кошт автора? 5) Які є засоби і способи контролю такого видавництва? 6) Що таке вид[авницт]во повинно наперед ознайомитись з книгою, яка має видаватися в його самим автором, це – зрозуміле. Але скільки часу треба на ознайомлення? 7) І коли б ти знайшла таке вид[авницт]во і дала йому рукопис, то які були б далі заходи наші на випадок згоди чи незгоди вид[авницт]ва видавати в себе”³⁸.

³⁷ Архів УВАН.

³⁸ Ibid.

Він просить її спробувати розвідати у Г. Довженка і С. Созонтіва, які співробітничали з “Франко-українським видавництвом”, чи не могло б це видавництво опублікувати “Конкордизм” і на яких умовах.

А в листі від 14 червня 1947 р. читаємо: “...Ще раз і ще раз, любий товаришу мій: мусимо добитися свого в справі видання “Конкордизму”. Наша акція все ж таки, не зважаючи на всі “шишки”, які валяться на нас, лишається у нас не захитаною. Обставини можуть їх гальмувати, різні паскудні генії можуть кидати нам колоди під ноги, це може затримати нас на якийсь мент, але наша мета лишається нашою метою. Продаж “Верж[ена]” є один (і то, здається, найбільший) із наших засобів початкового здійснення тої мети і його треба добиватися всіма силами”³⁹.

Але видати “Конкордизм” так і не вдалося. 17 липня 1948 р. В. Винниченко записав у щоденнику: “Якщо коли-небудь конкордизм проб’є собі дорогу до людей і вони матимуть од його яку-небудь користь, то в найменшій мірі ті люди будуть дякувати за це українській еміграції. Все, що вона могла зробити, щоб прибити цей рух, щоб одбити в мене всяку охоту до шукання, всяку творчу конструктивну енергію, всяке бажання “лізти” в світову культуру з українським голосом, вона зробила з усією приступною їй тупістю, ворожістю, заздрістю. Еміграція? Ні, не еміграція, не ті сотні тисяч забитих життям, традиціями, спадщиною, колізіями людей, а ті, які цією забитістю живуть, живляться, панують, командують, «вождіюють»”⁴⁰.

Не були видані за життя письменника і його романи, написані після 1930 р. (крім опублікованого в 1949 р. французькою, а в 1950 р. українською в Новому Ульмі роману “Нова заповідь”), у яких він виражав свої ідеї колектократії й конкордизму. Юрій Шерех (Ю. Шельвельов) про “Нову заповідь”, яку він назвав “ідеологічним романом”, писав: “Тут конфлікт комунізму й капіталізму і шукання третьої сили між ними розгорнені в широких, хоч часом наївних партіях, але самі ці партії вплетені в гостру схему напруженого сюжету”⁴¹.

Першу редакцію цього роману Винниченко закінчив ще в 1932 р., але спроба видати тоді “Нову заповідь” в Україні навіть без гонорару лише з надією, що її зможуть читати українці, не увінчалась успіхом. Повертаючись значно пізніше до цих подій, письменник намагався розі-

³⁹ Архів УВАН..

⁴⁰ Щоденники Володимира Винниченка (1948), Слово і Час, 12 (2000) 64.

⁴¹ Цит. за: Володимир Винниченко. Анотована бібліографія, с. 319.

Н. Миронець, Реалізовані й нереалізовані...

братися в причині відмови українського видавництва “Рух” друкувати роман. Він так її пояснював: “Заборона ця не впливала з загального тодішнього ставлення до мене українського уряду. У 1932 році український комунізм ще мав деяку силу на Україні, інші мої праці ще дозволялися до видання і навіть не заборонялося видавництвам висилати мені закордон мій заробіток за ці праці. Ні, цей роман був заборонений з настійності московської агентури на Україні і тільки за його зміст”. На думку автора, читачі, порівнявши ідеї, настрої книги та факти, викладені в ній, з ідеями та настроями радянської дійсності, неодмінно мають зрозуміти, через що в СРСР забороняють не тільки такі книги, “а й таких людей, які в ній грають головну роль, через що отакі люди, отакі комуністи не можуть жити під владою сталінізму, через що він їх “забороняє”, засилаючи на Сибір, на Соловки, на той світ”⁴².

Не був тоді роман виданий і за кордоном. Над другою редакцією роману, що була пов’язана зі зміною світоглядних настанов В. Винниченка, він працював уже після завершення Другої світової війни у передчутті можливого спалаху нової війни, яка мала б катастрофічні наслідки для всієї землі. Роман, за задумом письменника, мав “прислужитися справі миру на землі, або ж хоч кращого виявлення обличчя московського зла”. У листі до відомого українського літературознавця і громадського діяча І. Кошелівця В. Винниченко писав 29 квітня 1949 р.: “Цією працею я хотів і хочу виступити перед світом як порт паролі українства, цю працю я хочу представити як витвір української культури, нею звернути увагу на українське питання, нею показати світові, що українство може цікавитись світовими питаннями і, може, навіть бути корисним усьому людству”⁴³.

А в щоденнику він так записав про мету роботи, яка коштувала йому великих фізичних і психологічних зусиль: “Скажу вголос нарешті все, що думав і думаю про кремлівських героїв. Нехай Найродрада* наражає себе на великі прикрощі, на неуспіх, неудачу, пригнічення і на лють комуністів, але вона матиме і радість свідомости одверто голосно сказаної правди про злочинців”⁴⁴.

⁴² Цит. за: Т. Масляничук, *Op. cit.*, с. 107.

⁴³ Цит. за: Т. Масляничук, *Op. cit.*, с. 145.

* Найродрада – Найвища Родина Рада, так Винниченко називав їхню родину. – Н. М.

⁴⁴ Відділ рукописних фондів та текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України (далі – ВРФТ ІЛ), ф. 171 (В. Винниченка), од. зб. 77 (Щоденник. 1-І. – 31-ХІІ 1947. Ксерокопія автографа), с. 178.

“Нова заповідь” отримала високе визнання французької критики і була відзначена популярним французьким товариством Arts-Sciences-Lettes почесним дипломом і срібною медаллю. Українські критики відзначали, що В. Винниченко став першим українським письменником після Т. Шевченка і Марка Вовчка, удостоєним високої нагороди французів.

“Нову заповідь” В. Винниченко називав “чудною дисертацією у формі роману”. Так можна назвати й усі інші романи В. Винниченка, написані у Франції: “Вічний імператив”, “Лепрозорій” (“Прокажельня”), “Слово за тобою, Сталіне!”), бо були вони, по суті, романізованим втіленням Винниченкової етико-філософської програми – конкордизму, колектократії, концепції реформи людства.

Одним із основних своїх завдань в останні роки життя В. Винниченко вважав викриття сталінізму, боротьбу із цим злом, яке загрожувало всьому людству, хоч це було небезпечно навіть для його життя. Працюючи в грудні 1947 р. над перекладом праці “Демісія сталінізму”, В. Винниченко фіксував у щоденнику свої роздуми з приводу можливості і форми її видання. “Статтею в газеті – трудно (завелика) та й не вигідно для пропаганди. Треба видавати брошурою. Але де знайти такого видавця? Як сховати авторство моє?”⁴⁵. Способи конспірації вони неодноразово обмірковували з дружиною, думали, з ким би порадитись з цього приводу, до кого звернутися за допомогою, бо вважали, що досить проговоритися кому-небудь по виході брошури, “і можна ждати “аргументації” МВД у себе. Треба бути надзвичайно обережними. Але як ту обережність зберегти?”⁴⁶ Іншою проблемою було: де взяти грошей на видання? В. Винниченко готовий був видати брошуру за власний кошт, якби вдалося продати будинок у Парижі. Коли появилася надія на продаж будинку, В. Винниченко записав у щоденнику 24 грудня 1947 р.: “... Невже нарешті будинок продасться і настане кінець скруті, а головне, можливість зразу ж видати “Демісію сталінізма” на ріжних мовах, нанести йому хоч маленький удар? Коли б же ж він був, як не смертельний, то хоч у малесенькій мірі помічний його смерті!”⁴⁷

Підготувавши статтю до друку, В. Винниченко завершив її так: “Ми не подаємо своїх підписів. Не маючи права перед своїми роди-

⁴⁵ ВРФТ ІЛ, ф. 171, од. зб. 77, с. 185.

⁴⁶ *Ibid.*, с. 188.

⁴⁷ *Ibid.*, с. 186.

Н. Миронець, Реалізовані й нереалізовані...

нами стягати на себе аргументацію сталінських комуністів (ніж, кулю, бомбу), а з другого боку вважаючи, що важне не імена, а ідеї, ми підписуємось: Група соціалістів центра Франції”⁴⁸.

Проте і цей проект Володимиру Кириловичу реалізувати не вдалося⁴⁹. Але символічно, що останнім романом, який він написав, був твір “Слово за тобою, Сталіне!” Після його закінчення письменник прожив усього вісім місяців і вісім днів, виходу в світ роману він так і не дочекався, бо чотири французькі видавництва, яким був переданий його переклад, відмовилися друкувати. Роман “Слово за тобою, Сталіне!” був уперше опублікований у 1971 р., через 20 років після смерті автора, у видавництві УВАН за редакцією Г. Костюка і з його вступною статтею.

Варто відзначити, що В. Винниченко дбав не лише про видання своїх творів, а намагався допомогти й іншим українським письменникам. Так, ознайомившись із романом Івана Багряного “Сад Гетсиманський”, він докладав чималих зусиль, щоб організувати переклад і видання цієї, за його словами, “високоцінної книги”: шукав перекладачів, видавців, радив авторові, з метою економії часу, підготувати зміст книги з доданням уривків, і заявив про свою готовність разом з дружиною зробити їх переклад, “щоб уникнути Вам зайвих видатків на гонорар перекладачеві за переклад змісту і виривків”⁵⁰. Про це В. Винниченко писав І. Багряню 12 грудня 1950 р. І це в той час, коли родина Винниченків жила в страшних злиднях, а Володимир Кирилович був уже тяжко хворий. І. Багрянний високо оцінив цей вчинок В. Винниченка. У листі до Івана Дубинця він писав 24 листопада 1952 р.: “Небіжчик В. Винниченко так був захопився ідеєю видання “С[аду] Г[етсиманського]” по-французьки, що бомбардував мене листами на цю тему й сам заходився було цю справу організувати – переклад і видання. І я вірю, що це єдина людина, яка би замір здійснила, та – втрутилася смерть, на жаль, на превеликий жаль”⁵¹.

І ще одним видавничим проектом захопився В. Винниченко у післявоєнний період. З листа до дружини від червня 1947 р. дізна-

⁴⁸ Володимир Винниченко, *Публіцистика*, упоряд. і ред. Віктор Бурбела, Нью-Йорк; К., 2002, с. 287.

⁴⁹ В Україні стаття опублікована за архівною машинописною копією. Див.: Володимир Винниченко, *Публіцистика*, с. 267–287.

⁵⁰ Іван Багрянний, *Листування. 1946–1963*, т. I, упоряд. Олексій Коновал, К., 2002, с. 172.

⁵¹ *Ibid.*, с. 488.

смося, що він мав намір переїхати із “Закутка” в Париж або під Париж, займатися літературною працею, видавати журнал. Він розробив такий проект організації й напряду журналу, який, сподівався, мав би найбільше шансів купуватися і читатися всіма емігрантами від крайніх лівих до крайніх правих, турбувався про те, щоб знайти засоби для видання такого журналу і в Європі, і в Америці. Детально ідею видання журналу він пояснив у листі до дружини від 12 липня 1947 р.: “...Ідея мого журналу така: вона міститься в його назві: “Парламент Вільної України”. Це має бути, дійсно, парламент, в якому матимуть право слова всі, без ніякого винятку, течії укр[аїнського] суспільства в еміграції. Монархисти, фашисти, нацисти, демократи, соціалісти-революціонери, соціал-демократи, радикали, комуністи, анархісти, конкордисти і всяка інша течія, яка схоче висловитись. Ніякого обмеження слова (звичайно, для всіх буде обмеження технікою, браком місця, браком часу, так би мовити). Кожному “ораторові” буде даватися певний розмір, певна кількість сторінок чи, може, навіть рядків.

Я гадаю, що до такого журналу-парламенту повинні поставитись усі з увагою і, може навіть дехто з прихильністю”.

В. Винниченко вважав, що “такий «Наш Парламент» мав би велике виховне значення. Він би готував людей до справжньої демократії, до справжньої свободи слова, до справжнього колективного обговорення питань”⁵².

Він підготував “Заклик” до усіх українських громад в Європі і в Америці підтримати ідею видання журналу, створити “Організаційний Комітет Парламенту Вільної України” і звернувся з листом до С. Созонтіва, засновника Франко-Українського видавництва “Громада”, у якому просив посприяти реалізації цього проекту, для початку розмножити й розіслати його “Заклик”. Не одержавши від С. Созонтіва відповіді, В. Винниченко звернувся 18 серпня 1947 р. з листом до його співробітника Г. Довженка з проханням довідатися про ставлення до його ідеї і повідомляв, що одержав звістку від української громади з Америки, де його “Заклик” “сприйнято з великою прихильністю”⁵³, і що там готові закласти у себе “Організаційний Комітет Парламенту

⁵² *Архів УВАН.*

⁵³ Підготовлений В. Винниченко “Заклик” був опублікований в Америці в газеті “Українська громадська пора” (Детройт, 1947, 14 серпня, ч. 33, с. 3) під заголовком: “До всіх українських груп і громадських течій в еміграції суцільний ЗАКЛИК групи українських конкордистів”. В Україні опубл.: Володимир Винниченко, *Публіцистика*, с. 288–291.

Н. Миронець, Реалізовані й нереалізовані...

Вільної України” як тільки такий Комітет закладеться в Європі. Він просив Г. Довженка взяти на себе ініціативу створення такого комітету і запевняв, що сам готовий усунутися від ближчої участі в керівництві “Парламенту”, просив сказати про це “категорично всім, хто тої участі боїться чи просто не хоче. Мене цікавить сама ідея та її реалізація”⁵⁴.

З листа-відповіді Г. Довженка від 29 серпня 1947 р. дізнаємося, що “Заклик” Винниченка не розмножували й не розсилали, сам же він до нього ставився прихильно, говорив про нього в Культурно-освітній комісії IV конференції Допомогових Комітетів, яка відбулася напередодні. По змісту заклику ухвалено було резолюцію: “14. ... Висловлює побажання щоби при майбутнім науковим осередку було створено «інститут вільної української думки»”. “Оцей “інститут”, – писав Г. Довженко, – і має бути тим редакційним центром, який мав би редагувати й вести “«Парламент»”. Далі Довженко писав, що всі, з ким він говорив про “парламент”, “поставились до ідеї і потреби прихильно. Тільки паризькі жевжики-недоумки уперто стояли на своєму: “він не наш – а тому всі його пропозиції – теж не наші”. Важне, – продовжував він, – чи спроможеться наша Допомогова всесвітньо-укр[аїнська] централья перевести в життя ухвали останньої конференції”⁵⁵.

Коментуючи цей лист у щоденниковому запису 2 вересня 1947 р., Винниченко згадав свій недавній виступ з ідеєю “Парламенту Вільної України” в Парижі в Українському домі перед націоналістами, які відкинули цю ідею, за його словами, “без всяких фігових листків” і мотивували: “він не наш, отже його пропозиції не наші”, а конференція, про яку писав Г. Довженко, складалася на 60% з римокатоликів, а на 40% з православних, отже, з іронією зазначав Винниченко, “на всі 100% мої щирі однодумці і прихильники”, чим він і пояснював “поховання «Парламенту». І далі записав: “Бандерівцям, петлюрівцям, фашистам, сталіністам, католикам і православним я – “не їхній”. Чи багато лишається в еміграції тих, яким я можу бути “іхній”? І де їх шукати? І чи не корисніше зовсім їх не шукати, а працювати для тих “своїх”, які колись таки ж настануть навіть серед нашої бідної, убогої упослідженої нації?”⁵⁶

⁵⁴ *Архів УВАН*. Копію надала Валентина Хархун.

⁵⁵ *Ibid.*

⁵⁶ *ВРФТ ІІІ*, ф. 171, од. зб. 77, с. 128.

Але В. Винниченко не відмовився остаточно від своєї ідеї, він пропонував І. Багряному реалізувати її. 4 липня 1950 р. записав у щоденнику: “Лист до Багряного. [Пропозиція видавати “Парламент Вільної України”]⁵⁷. Проте і цей видавничий проект В. Винниченка не був здійснений.

Влітку 1947 р. у В. Винниченка виникла ще одна ідея: зібрати матеріал для майбутньої великої праці з історії української революції й післяреволюційної еміграції. 8 липня 1947 р. він послав дружині копію листа, з яким мав намір звернутися до всіх відомих українців-емігрантів у Франції й Німеччині. (На жаль, текст звернення у листі відсутній і виявити його поки що не вдалося). Очевидно, він просив впливових емігрантських діячів відповісти на питання про свою участь у важливих політичних подіях, про ставлення до них, і сподівався, що на основі цих відповідей у нього може вийти “цікава праця, яка знайде і видавця, і читача. Тільки її треба зробити совісно, об’єктивно, уважно, ну, й з максимальною для мене художньою та логічною правдивістю”⁵⁸. Ця робота, на його думку, мала б стати немов би IV частиною “Відродження нації”. А коли буде достатньо матеріалу, то могла б бути й V частина “про рух на Україні від 1919 до наших часів”.

У цей самий день Винниченко записав у щоденнику: “Лист до О. Шульгина, Піснячевського, Созонтіва. [Звернення за допомогою у виконанні доручення певних груп укр[аїнського] громадянства в еміграції та власного бажання “писати Хроніку укр[аїнської] еміграції”.

Розуміється, ні Шульгин, ні всякі Мазепи, Феденки, Чикаленки не відгукнуться, щоб вони ще згодились помагати своєму ворогові! Коли посилаю до них Звернення з цією свідомістю, коли злобність їхня вужча за громадський інтерес, то хай же принаймні попотерпають, покоряться, знаючи, що про них буде писано...”⁵⁹.

В оприлюднених джерелах не виявлено інформації про те, чи відгукнувся хто на це звернення В. Винниченка, однак зрозуміло, що й цей його проект не був реалізований.

Військове протистояння між СРСР і США після Другої світової війни, катастрофічні перспективи можливої атомної війни викликали велику стурбованість В. Винниченка. Він шукає виходу для людства із

⁵⁷ Володимир Винниченко, *Щоденники (1950–1951)*, вступ. ст., підготовка текстів, коментарі Галини Сиваченко, Слово і Час, 2 (2001) 81.

⁵⁸ *Архів УВАН*.

⁵⁹ *ВРФТ ІІ*, ф. 171, од. зб. 77, с. 99.

Н. Миронець, Реалізовані й нереалізовані...

загрози тотального знищення і пропонує прийняти його концепцію трудової або колектократії, відому з роману “Нова заповідь”. У січні 1950 р. він написав відозву до громадськості всіх народів під назвою “Світовий мир без бомб і барикад” (фр. “La paix mondiale”), переклав французькою мовою, розіслав своїм французьким приятелям і в редакції газет. 25 січня він записав у щоденнику: “Гадаємо, чи надрукують фр[анцузькі] газети цю відозву? Чи не візьмуть її за рекламу книги? Невже всі газети відмовляться? Що деякі не помістять у себе цієї “наївності”, то так, але не все?”⁶⁰ Очевидно, так і сталося, бо стаття опублікована не була, та й автор сам сумнівався, що його зусилля в популяризації власних ідей дадуть відчутний результат. У щоденниковому запису 15 серпня 1950 р. читаємо: “Що далі, то виразніше стає видно наївність і справжню утопічність у думці, що проповідь трудової колектократії може хоч на мент звернути на себе увагу тих чинників, що готують війну, руїну, самознищення або панування над світом. Ці чинники є продукт великих історичних, соціальних і нац[іональних] процесів. Як же можна змінити їхній розвиток думкою і крихітним зусиллям одної людини!..”⁶¹

У січні 1951 р. В. Винниченко передав згадану статтю Іванові Майстренкові з проханням довести її до відома української еміграції. У своїй статті-спогаді про цей епізод, опублікованій після смерті В. Винниченка, І. Майстренко назвав передану йому В. Винниченком статтю “Світовий мир без війни – ні гарячої, ні холодної”, але не повідомив, чи він виконав прохання автора і чи передана йому стаття була опублікована⁶². Відомостей про її публікацію за кордоном не маємо, вона за кордоном опублікована не була, а в незалежній Україні оприлюднена за машинописною копією, яка зберігається в архіві автора⁶³.

Отже, як бачимо, більшість видавничих проєктів В. Винниченка “муженського періоду” не було реалізовано. Підводячи підсумок, варто звернути увагу на динаміку публікацій творів В. Винниченка за кордоном упродовж 1919 – початку 1951 р., яка відображена в наведеній таблиці. Таблиця складена на основі “Анотованої бібліографії” Володимира Винниченка. Враховувалися лише публікації за межами

⁶⁰ Володимир Винниченко, *Щоденники (1950–1951)*, Слово і Час, 2 (2001) 79.

⁶¹ *Ibid.*, с. 83.

⁶² Див.: Володимир Винниченко. *Анотована бібліографія*, с. 302.

⁶³ Світовий мир без війни, ні гарячої ні холодної (Концепція трудової колектократії (лабрократична) [в:] Володимир Винниченко, *Публіцистика*, с. 345–356, 385–386.

СРСР, а також публікації видавництва “Дзвін” за 1919 р., місцем видання яких значиться Київ, бо фактично вони опубліковані у Відні.

Кількість публікацій творів В. Винниченка в еміграції (1919–1951 роки)

Рік	Проза укр. мовою	Проза перекл.	Драма укр. мовою	Драма перекл.	Публіц. укр. мовою	Публіц. перекл.	Всього
1919	8		1		1		10
1920	5		2	1	51	1	60
1921					8	1	9
1922		5		4		1	10
1923	2	1	3		6		12
1924	1				1		2
1925			2		1		3
1926		2	1	1	2		6
1927	1						1
1928					5		5
1929	1	1					2
1930		1				1	2
1931		1					1
1932							0
1933					1		1
1934					1		1
1935					1		1
1936					2		2
1937					5		5
1938					4		4
1939					1		1
1940							0
1941							0
1942							0
1943							0
1944							0
1945					1		1
1946	1						1
1947					2		2
1948					8		8
1949		1					1
1950	2	1			2		5
1951					1		1
Всього	21	13	9	6	104	4	157

Н. Миронець, Реалізовані й нереалізовані...

Як видно з таблиці, найбільше публікацій творів В. Винниченка різних жанрів як українською мовою, так і в перекладах, припадає на 1919–1929 рр. Найбільше вийшло його публіцистичних творів у 1920 р. (52). Це було пов'язано з невдалою місією В. Винниченка – переговорами з радянським урядом і критикою його політики після повернення за кордон. Сприяло активній публікаторській діяльності В. Винниченка у цей рік і те, що він мав трибуну – тижневик Закордонної групи УКП “Нова доба”, який виходив у 1920–1921 рр. у Відні за його редакцією. Із 51 публікації українською мовою 32 вийшло саме в “Новій добі”.

Порівняно активно публікувалися в 1920-х роках і прозові та драматургічні твори письменника. На початку ще діяло видавництво “Дзвін”, яке випускало в основному його твори, виходили вони й у російських та інших зарубіжних видавництвах. Усього за 1919–1929 рр. було 120 публікацій.

Докорінно змінилася ситуація у 1930-х роках. Видавництво “Дзвін” припинило діяльність, загострилися протиріччя В. Винниченка з українськими емігрантськими групами, зокрема й через його позицію на процесі Шварцбарда, різкі виступи проти С. Петлюри. Несприятливими були й міжнародні чинники: економічна криза, зближення великих держав з СРСР, для якого В. Винниченко був “ворогом народу”, не сприяли виданню його творів. За 1930–1939 рр. зафіксовано всього 18 публікацій.

У роки Друга світової війни про видання книг не могло бути й мови. А після її завершення, коли почалася холодна війна, нависла загроза нової світової війни, французькі політики побоювалися можливого вторгнення СРСР в їхню державу, що також не сприяло реалізації видавничих проєктів В. Винниченка. У листі до І. Багряного від 27 грудня 1950 р. він писав: “Інтернаціональна ситуація тепер така, що, як мені пишуть із Парижа в іншій видавничій справі (очевидно, йшлося про його власні видавничі проєкти. – Н. М.) майже всі видавці припинили видання, а надто книг, які зачіпають Москву, – бояться окупанта, задалегідь готуються до “неутралітету”, себто до покори”⁶⁴.

Та все ж за 6 років і 3 місяці післявоєнного періоду було здійснено 19 публікацій творів В. Винниченка. Цьому сприяла поява нової української еміграції, представники якої, переважно письменники й

⁶⁴ Іван Багрянний, *Листування. 1946–1963*, т. 1, с. 172.

культурні діячі із Східної України, почали писати В. Винниченкові теплі листи, в яких високо цінували його політичну діяльність і літературну творчість, надали йому можливість друкуватися в заснованих ними виданнях. Так, із 19 видань 8 було в газеті “Українські вісті”, органі Української революційно-демократичної партії, що виходила в той час у Новому Ульмі (Німеччина) за редакцією І. Багряного.

Отже, незважаючи на всі перепони, за досліджуваній період було здійснено в еміграції 157 видань творів В. Винниченка, при чому, творів було опубліковано набагато більше, бо за підрахунок у таблиці бралася позиція в покажчику, де могла бути зафіксована як газетна стаття, так і том у публікації Творів письменника, куди входило кілька праць.

Можна по-різному ставитися до політичних поглядів і діяльності В. Винниченка-політика, по-різному оцінювати його світоглядні, морально-етичні засади, але не можна не подивуватися його феноменальній працездатності. Адже працював усе життя, до кінця своїх днів з величезним напруженням усіх фізичних сил, часто не маючи надії, що колись його праця побачить світ і принесе яку-небудь користь. 12 липня 1949 р. записав у щоденнику: “Пишу мій «Заповіт борцям»⁶⁵ та й посміхаюсь: кому він тут потрібен. “Винниченко – не наш і пропозиції його не наші”. І то правда. Для чого ж пишу: для того, здається, щоб закінчити те, що вже почав й на що витратив стільки часу і сили. Правда, іноді думається: а може все ж таки кому-небудь мої поради й стануть у пригоді, може комусь якась буде користь? Так чи сяк, а треба закінчити, закінчивши, розішлю рукопис організаціям, – коли всі відкинуть, сховаю в шухляду, до “Конкордизму”, до “Нової Заповіді”, до тих речей, які цій малесенькій частині нації непотрібні. Чи будуть вони коли-небудь потрібні всій нації?”⁶⁶

А в запису 18 травня 1950 р. читаємо: “Робота забирає весь час. Годин по 14 доводиться працювати. Місяць уже не виходив з обійстя. Нічого не читаю. Треба кінчити переклад до 1.VI. Голова інколи горить од інтелект[уального] напруження, писання рукою, стукання на машинці години по три–чотири, ні разу не вставав з стільця”⁶⁷.

⁶⁵ Ідеться про працю “Заповіт борцям за визволення”, яка за кордоном після смерті автора публікувалася в уривках і викликала гостру дискусію. В Україні опублікована за копією, яка збереглася в архіві КДБ (Див.: В. Винниченко, *Заповіт борцям за визволення*, К., 1991, 128 с.

⁶⁶ Володимир Винниченко, *Щоденники (1950–1951)*, Слово і Час, 1 (2001) 72.

⁶⁷ *Ibid.*, с. 80.

Н. Миронець, Реалізовані й нереалізовані...

Не маємо підстави сумніватися також у широті прагнень В. Винниченка “собойо возвеличить українське” і знайти ключ для щасливого майбутнього України і всього людства. Він передбачав, що рано чи пізно, чи зовнішніми, чи внутрішніми силами більшовизм буде знищено, Радянський Союз зруйновано, і постане цілком незалежна, національна українська держава без будь-якого державного зв’язку з Росією. Про це свідчить написана в 1948 р. його стаття з символічною назвою “Була, є й буде!”⁶⁸, багато висловлених у ній думок актуальні й нині.

⁶⁸ Див.: Володимир Винниченко, *Публіцистика*, с. 292–302.